

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ ПРОДОВОЛЬЧОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ ДЕРЖАВИ

METHODOLOGICAL APPROACHES TO ASSESSING THE FOOD INDEPENDENCE OF THE STATE

УДК 338.439.66-042.65:351.9:001.82
<https://doi.org/10.32843/bses.51-6>

Криницька О.О.
 к.е.н., доцент кафедри економічної теорії та фінансово-економічної безпеки
 Одеська національна академія харчових технологій

Ткачук Т.І.
 к.е.н., доцент кафедри економічної теорії та фінансово-економічної безпеки
 Одеська національна академія харчових технологій

Krynytska Oksana
 Odessa National Academy of Food Technologies

Tkachuk Tamara
 Odessa National Academy of Food Technologies

Статтю присвячено аналізу таких понять, як «продовольча безпека», «продовольча незалежність», «самозабезпеченість продовольством». Незважаючи на те, що багато дослідників повністю або більшою мірою отождожують ці поняття, автори спробували зосередитися на тому, що виокремлює їх, зокрема на тих факторах, які визначають продовольчу незалежність та самозабезпеченість. В дослідженні звернено увагу на те, що отождоження продовольчої незалежності та самозабезпеченості залежить, у тому числі, від того, на якому рівні – світовому, національному чи регіональному – вони розглядаються. Акцентовано увагу на тому, що рівень самозабезпеченості – це своєрідна диференціальна рента першого роду, якою різняться країни, тому самозабезпеченість не може бути самоціллю та не може бути об'єктивно визначена без співставлення з агропромисловим потенціалом країни. На підставі проведеного аналізу запропоновано доповнити рівень оцінки продовольчої незалежності додатковими показниками.

Ключові слова: продовольча незалежність, продовольча безпека, самозабезпеченість продовольством.

Стаття посвячена аналізу таких понять, як «продовольственная безопасность»,

«продовольственная независимость», «самообеспеченность продовольствием». Несмотря на то, что многие исследователи полностью или в большей мере отождествляют эти понятия, авторы попытались сосредоточиться на том, что выделяет их, в частности на тех факторах, которые определяют продовольственную независимость и самообеспеченность. В исследовании обращено внимание на то, что отождествление продовольственной независимости и самообеспеченности зависит, в том числе, от того, на каком уровне – мировом, национальном или региональном – они рассматриваются. Акцентировано внимание на том, что уровень самообеспеченности – это своеобразная дифференциальная рента первого рода, которой различаются страны, поэтому самообеспеченность не может быть самоцелью и не может быть объективно определена без сопоставления с агропромышленным потенциалом страны. На основе проведенного анализа предложено дополнить уровень оценки продовольственной независимости дополнительными показателями.

Ключевые слова: продовольственная независимость, продовольственная безопасность, самообеспеченность продовольствием.

The article is devoted to the analysis of such definitions as “food security”, “food independence”, “food self-sufficiency”. Despite the fact that many researchers completely or to a greater extent identify these concepts as similar, the authors hoped to focus on features which distinguishes them, mainly on those factors that determine food independence and self-sufficiency. The full analysis of balance score card is necessary during the developing of state policy of food self-sufficiency that characterizes the food sovereignty and requirements of self-sufficiency. The state policy of food self-sufficiency has a huge impact on food security. That's why the problems are becoming more relevant for Ukraine, due to the transmission of the country to new political and economically relations with other states of European Union. The study draws attention to the fact that the identification of food independence and self-sufficiency depends, among other things, on what level – global, national or regional – they are considered. Manly attention is focused on the fact that the level of self-sufficiency is an economic rent of the first kind, it distinguishes countries, and therefore self-sufficiency cannot become goal in and of them and cannot be objectively determined without comparison with the agro-industrial potential of the country. Based on the analysis, it is proposed to supplement the level of assessment of food independence with additional indicators. The study showed that food independence is a socio-economic category, and therefore it cannot be fully and correctly measured and characterized only by natural, gross indicators. Independence and self-sufficiency should not be equated, especially at the rate of individual consumer, family, region, and state as a whole. Dependence is not so linear. That's why the categories of self-sufficiency, import substitution at certain levels of food security need further analysis, in particular in comparison with their agro-industrial potential. It also requires a theoretical justification of the state system of analysis, forecasting and comprehensive support of food independence.

Key words: food independence, food security, food self-sufficiency.

Постановка проблеми. Активізація процесів глобалізації, загострення проблем безпеки в багатьох регіонах світу стають об'єктивними передумовами перегляду стану національної безпеки загалом та її основи, а саме економічної безпеки з усіма її складовими частинами.

Проблема забезпечення людства продовольством правомірно посідає одне з чільних місць в ієрархії глобальних проблем. Продовольча незалежність країн є неодмінною умовою та гарантією збереження її суверенітету й незалежності, забезпечення сталого соціально-економічного розвитку, формування високого рівня та якості життя населення, відтворення людського капіталу.

За сучасних умов продовольчу безпеку слід розглядати як необхідну умову не лише збереження державності, але й фізичного виживання населення. У цьому контексті актуальним є дослідження такої важливої складової частини, як продовольча незалежність. Слід відзначити, що першочерговою вимогою продовольчої безпеки країни є достатнє самозабезпечення продовольством, яке виражається через продовольчу незалежність.

Країни, які розвиваються, й країни з перехідною економікою прагнуть до продовольчої незалежності. Вони хочуть виробляти їжу самі, а не залежати від інших, бо продовольство – це, мабуть, найбільш загрозлива зброя в сучасному світі. Кожна держава має забезпечувати населення,

базуючись на власному виробництві основних продуктів харчування. Продовольча незалежність передбачає задоволення основної частини потреб у продуктах харчування за рахунок вітчизняного виробництва, яке зумовлює незалежність держави від зовнішніх постачальників у задоволенні потреб населення.

Важливе місце в досягненні продовольчої незалежності, крім таких факторів, як наявні природно-кліматичні умови, виробничий та трудовий потенціал, стан розвитку АПК та економіки загалом, посідає свідома діяльність держави у цьому напрямі, а це проявляється через державну продовольчу політику, яка втілюється в державні програми сприяння розвитку аграрної сфери, соціальні програми, захист інтересів національного виробника та споживачів [1; 2]. На рівні держави необхідність підтримки продовольчої безпеки викликана збереженням і закріпленням незалежності держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питанням продовольчої незалежності присвячено багато праць [3–6]. Зокрема, Н.В. Стежко розуміє продовольчу незалежність як певний рівень самозабезпеченості країни продовольством, що є основною вимогою її продовольчої безпеки [7]; І.Г. Ушачов вважає, що задоволення основної частини потреб населення в продуктах харчування за рахунок внутрішнього виробництва – це показник самозабезпечення країни, її продовольчої незалежності [8]; С.О. Лушпаєв пропонує визначати продовольчу незалежність як чинник правового регулювання продовольчої безпеки за умови дотримання мінімального рівня, за якого в державі не виникає продовольчої кризи чи надзвичайної продовольчої ситуації, адже продовольча незалежність вважається досягнутою, якщо граничний рівень продовольчого імпорту становить 10% від загального обсягу виробництва продуктів харчування [9]; В.М. Єрмоленко розуміє під продовольчою незалежністю умову забезпечення продовольчої безпеки, за якої в разі припинення поставок продуктів харчування із-за кордону не виникає можливості продовольчої кризи [10].

Важливою умовою вирішення продовольчої незалежності є проведення ефективної державної політики, що потребує комплексного вирішення й неможливе без тісної взаємодії державних та місцевих органів, які регулюють виробництво, переробку й реалізацію державних ресурсів, займа-

ються створенням та підтримкою безперервного функціонування системи продовольчої безпеки країни, у якій кожний регіон посідає своє місце.

Під час розроблення державної політики продовольчої незалежності необхідним є повний аналіз системи показників, що характеризують продовольчу незалежність держави й вимоги до самозабезпечення. Державна політика продовольчої незалежності справляє вплив на всю продовольчу безпеку [11]. Саме тому ці проблеми стають усе більш актуальними на теренах України, що обумовлено переходом країни на нові політичні та економічні відносини з країнами Європейського Союзу.

Постановка завдання. Метою статті є теоретичні та аналітичні обґрунтування продовольчої незалежності, розроблення пропозицій щодо покращення державної політики продовольчої незалежності та вдосконалення методики розрахунку продовольчої незалежності.

Постановка мети визначила такі завдання:

- розгляд наукових підходів до визначення понять «продовольча безпека» та «продовольча незалежність»;
- розгляд сутності та напрямів державної політики продовольчої незалежності;
- аналіз методики визначення продовольчої незалежності.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Проведений авторами аналіз потенційних та наявних загроз продовольчій незалежності, факторів, які визначають продовольчу незалежність, а також реального стану продовольчої незалежності в окремих державах дає змогу зробити таку контекстуалізацію щодо необхідності вдосконалення методики оцінювання продовольчої незалежності країни.

Якщо розглядати співвідношення таких понять, як «продовольча безпека», «продовольча незалежність», «самозабезпеченість», то продовольчу незалежність у вузькому сенсі можна розглядати як складову частину продовольчої безпеки, однак, з іншого боку, досягнення продовольчої незалежності, тобто нейтралізація всіх загроз продовольчій безпеці, означає, що у якомусь сенсі вони збігаються. Все, що сприяє продовольчій незалежності, об'єктивно формує також продовольчу безпеку держави (рис. 1).

Отже, якщо розглядати продовольчу незалежність у широкому розумінні, її неможливо зводити лише до самозабезпеченості країни, покриття (задоволення) продовольчих потреб за рахунок

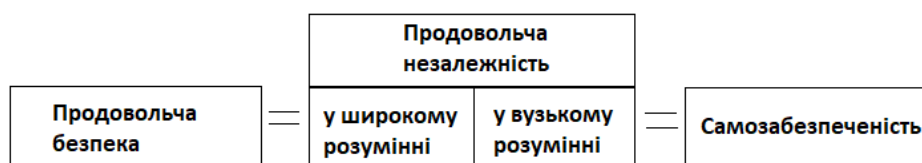

Рис. 1. Співвідношення понять «продовольча незалежність», «продовольча безпека» та «самозабезпеченість»

власного виробництва, як це зазначається в багатьох визначеннях продовольчої безпеки. Можна стверджувати, що країна, яка досягла продовольчої безпеки, є продовольчо незалежною, але не навпаки. Продовольча незалежність не завжди є показником продовольчої безпеки, зокрема, тому, що продовольча незалежність може мати вимушений характер як відповідь на певні зовнішні загрози, формуватися під впливом санкцій економічного, а частіше політичного характеру, які підштовхують країну до автаркії. Тоді це буде продовольча незалежність у бідності за край низького як кількісного, так і якісного рівня споживання, що неможливо вважати досягненням продовольчої безпеки. До того ж така продовольча незалежність може формуватися під впливом ідеологічно-пропагандистських факторів, мовляв, краще будемо недоспоживати, ніж будемо від когось залежними. Звісно, така ситуація «оточеної фортеці» не може тривати довгий час, але це в теорії, а в реальному житті можемо навести деякі історичні факти тривалого ізолюваного існування, наприклад, у КНДР, колишній Албанії, КНР за часів Мао Цзедуна.

Головними показниками продовольчої незалежності є імпортозалежність країни за продовольчими товарами загалом та за деякими продуктами зокрема, обсяги державних ресурсів і запасів, перш за все зерна. Вважаємо, що цього недостатньо, аби дати оцінку продовольчій незалежності країни.

Перш за все це узагальнені, агреговані показники, які не дають об'єктивної картини фізичної та економічної доступності продовольства для окремого громадянина. Так, у США, які досягли продовольчої незалежності за показниками імпортозалежності, однак, є мільйони громадян, які відчувають складнощі з отриманням їжі.

З іншого боку, коли вимірюється та зіставляється споживання продукції власного виробництва та іноземного виробництва, то береться до уваги фактичне споживання, а не споживання за раціональними, науково обґрунтованими нормами, тому необхідним є такий показник, як співвідношення обсягів власного виробництва та необхідних для задоволення раціональних норм споживання обсягів.

Часто те, що вважається продукцією власного виробництва, не завжди є такою фактично. Зокрема, в Україні багато підприємств харчової галузі є українськими лише формально, з точки зору територіального розташування підприємства, а насправді є філіями, дочірніми фірмами іноземних харчових монополій. Наприклад, корпорація «Nestle» спочатку придбала контрольний пакет акцій кондитерської фірми «Світоч», а згодом створює ТОВ «Нестле Україна», маскуючи іноземне підприємництво. «Nestle» є також єдиним власником торгової марки «Торчин». Торгові марки пива

«Львівське», «Арсенал», «Жигулівське Запорізького розливу» контролюються «CarlsbergGroup». «PepsiCo» представлена на ринку української молочної продукції під торговими марками «Слов'яночка», «Машенька», «Агуша», «Чудо» та має провідні позиції на ринку соків («Сандора», «Садочок», «Сандорик»). Це створює потенційну загрозу продовольчій незалежності держави як у поточний період, так і в майбутньому. Необхідне вдосконалення методики визначення власного, національного виробництва, адже підприємницька форма вивезення капіталу є способом уникнення митних бар'єрів та платежів.

На наш погляд, важливо визначити не тільки імпорту, але й експорту частку продукції, адже не вся продукція, вироблена в країні, в ній же споживається. Виробникам, особливо торговим посередникам, може бути вигідно реалізовувати свою продукцію не всередині країни, а за кордоном.

Частка експорту залежить від багатьох факторів, одним з яких є недостатній внутрішній попит через низьку купівельну спроможність населення. Якщо населення демонструє попит на дешеві недостатньо якісні продукти, то підприємствам вигідніше виробляти якіснішу й більш дорогую продукцію для закордонного споживача. Таким чином, такі індикатори, як диференціація вартості продуктів харчування за соціальними групами, коефіцієнт Джині, ємність внутрішнього ринку окремих продуктів, необхідно враховувати під час оцінювання продовольчої незалежності держави.

Не можна говорити про продовольчу незалежність, якщо окрема людина через недостатній рівень доходів не може придбати необхідні за раціональними нормами якісні товари, які виробляються в країні, тому що продовольча незалежність є інтегрованим показником соціально-економічного стану.

На нашу думку, частка витрат на продукти харчування у загальному обсязі доходів також є важливим показником продовольчої незалежності, бо характеризує економічну доступність продовольства.

Фізична доступність продовольства пов'язана не лише з достатнім виробництвом, але й з розвитком транспортної та торговельної інфраструктури, а саме станом шляхів, наявністю транспортно-сполучення населених пунктів, мережі закладів роздрібної торгівлі у сільській місцевості.

В широкому розумінні продовольча безпека – це система економічних відносин, що складається з виробництва, розподілу, обміну та споживання продовольства. Важливо не тільки виробити, але й надати споживачу цю продукцію. Як відомо, по всьому ланцюгу (від виробника до кінцевого споживача) спостерігаються значні втрати продукції, тому що харчові товари мають певний термін споживання й вимагають особливих умов зберігання та транспортування, тому обсяги цих втрат у

процентному вимірі, на нашу думку, є важливим показником продовольчої незалежності.

Ще одним важливим фактором продовольчої незалежності є ступінь поширення в країні генномодифікованої продукції. З одного боку, ГМ продукція впливає на якість та повноцінність харчування, що є важливою складовою частиною продовольчої безпеки. З іншого боку, використання ГМО – це фактор ризику для продовольчої незалежності з точки зору потрапляння у залежність від міжнародних монополій – виробників цієї продукції. Таким чином, показник частки генномодифікованої продукції у споживанні також репрезентує продовольчу незалежність держави.

Недостатній та неефективний, часто спотворений розвиток ринкових відносин в Україні має своїм наслідком досить високий рівень натуралізації виробництва та споживання. Населення, особливо в сільській місцевості, вимушене покладатись на самозабезпечення, веде натуральне господарство. Як це не дивно, але така архаїчність економіки має позитивний вплив на продовольчу незалежність. Отже, питома вага продукції, виробленої в натуральному господарстві, також може слугувати показником продовольчої незалежності. Принаймні, це, безумовно, є на 100% власним виробництвом.

Стовідсоткова продовольча незалежність, якщо її розглядати як самозабезпеченість, є можливою для вкрай обмеженої кількості країн світу. Це пов'язано з особливістю аграрної галузі, яка залежить від природно-кліматичних умов. Країни світу різняться за цими умовами, як ділянки землі різняться за родючістю та місцем знаходження. Отже, рівень самозабезпеченості країн – це своєрідна диференційна рента першого або другого роду. Ніхто ж не говорить про самозабезпеченість країн нафтою, газом, золотом тощо. Так, Японія та ОАЕ не здатні забезпечити населення продовольством власного виробництва, але вони використовують інші природні й виробничі переваги своєї економіки, аби компенсувати відсутні ресурси, тому важливим завданням державної продовольчої політики є створення такої системи компенсаторів як у національному, так і в регіональному аспектах.

Висновки з проведеного дослідження. Проведене дослідження показало, що продовольча незалежність – це соціально-економічна категорія, тому вона не може повноцінно та чітко вимірюватися та характеризуватися тільки натуральними, валовими показниками. Не можна ототожнювати незалежність та самозабезпеченість, особливо на рівні окремого споживача, родини, регіону, а також держави загалом. Залежність не настільки лінійна. Ці питання самозабезпеченості та імпортозаміщення на окремих рівнях продовольчої безпеки потребують подальшого аналізу, зокрема, порівняно з агропромисловим потенціалом.

Оцінка продовольчої незалежності потребує подальшого вдосконалення за рахунок доповнення її такими показниками, як співвідношення фактичного споживання національної продукції та раціональних норм споживання, врахування частки експортованої продукції та її порівняння з імпортозалежністю, ємність внутрішнього ринку окремих продуктів, частка витрат на продукти харчування в сукупних доходах населення, розвиток транспортної та торговельної інфраструктури, обсяги втрат сільськогосподарської продукції, частка генномодифікованої продукції, частка натуральної продукції у споживанні населення. Особливої уваги вимагають питання теоретичного обґрунтування державної системи аналізу, прогнозування та комплексного забезпечення продовольчої незалежності.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Криницька О.О. Передумови формування продовольчої політики в Україні. *Причорноморські економічні студії*. 2017. Вип. 14. С. 37–41.
2. Саблук П.Г., Кропивко М.Ф. Кластеризація як механізм підвищення конкурентоспроможності та соціальної спрямованості аграрної економіки. *Економіка АПК*. 2010. № 1. С. 3–12.
3. Гребенюк М.І. Правовий аспект співвідношення понять «продовольча незалежність» та «продовольча безпека». *Підприємництво, господарство і право*. 2010. № 5. С. 35–38.
4. Гойчук О.І. Продовольча безпека: структура, рівні та критерії забезпечення. *Загальні проблеми економіки*. 2003. № 12. С. 12–18.
5. Кордзая Н.Р., Єгоров Б.В. Основні поняття продовольчої безпеки країни. Херсон : Олді-плюс, 2018. 148 с.
6. Бабич М.М. Понятійно-категоріальна сутність продовольчої безпеки. *Економічна наука*. 2017. № 6. С. 39–45.
7. Стежко Н.В. Методологічні підходи до визначення категоріального апарату світової продовольчої безпеки. *Економіка і регіон*. 2014. № 4. С. 37–42. URL: http://www.nbuv.gov.ua/UJRN/econrig_2014_4_10.pdf (дата звернення: 24.03.2020).
8. Ушачев І.Г. Продовольственная безопасность страны. *Економика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий*. 2008. № 11. С. 1–5.
9. Лушпаєв С.О. Деякі аспекти поняття продовольчої безпеки України. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 2. С. 211–214.
10. Єрмоленко В.М. Теоретичні проблеми аграрних майнових правовідносин : монографія. Київ : Магістр XXI сторіччя, 2008. 188 с.
11. Курляк М.Д. Формування системи національної продовольчої безпеки України : монографія. Львів : Растр-7, 2018. 232 с.

REFERENCES:

1. Krynytska O.O. (2017). *Peredumovy formuvannja prodovoljchoji polityky v Ukraini* [Background of forming food policy in Ukraine]. *Black Sea Economic Studies*, vol. 14, pp. 37–41.

2. Kropyvko M.F. (2010). Klasteryzacija jak mekhanizm pidvyshhennja konkurentnospromozhnosti ta socialjnoji sprjamovanosti aghrarnoji ekonomiky [Clustering as a mechanism for increasing the competitiveness and social orientation of the agrarian economy]. *APK economy*, no. 1, pp. 3–12.

3. Ghrebenjuk M.I. (2010). Pravovyj aspekt spivvidnoshennja ponjattj "prodovoljcha nezalezhnosti" ta "prodovoljcha bezpeka" [The legal aspect of the relation between the concepts of "food independence" and "food security"]. *Entrepreneurship, economy and law*, no. 5, pp. 35–38.

4. Ghojchuk O.I. (2003). Prodovoljcha bezpeka: struktura, rivni ta kryteriji zabezpechenja [Food security: structure, levels and criteria of security]. *General problems of the economy*, no. 12, pp. 12–18.

5. Kordzaja N.R., Jeghorov B.V. (2018). Osnovni ponjattja prodovoljchoji bezpeky krajiny [Basic concepts of food security of the country]. Kherson : Oldi-plus, 148 p.

6. Babych M.M. (2017). Ponjattijno-kateghorialjna sutnistj prodovoljchoji bezpeky [The conceptual and categorical nature of food security]. *Economics*, no. 6, pp. 39–45.

7. Stezhko N.V. (2014). Metodologichni pidkhody do vyznachennja kateghorialnogho aparatu svitovoji prodovoljchoji bezpeky [Methodological approaches to the definition of the categorical apparatus of world food security]. *Economy and region*, no. 4, pp. 37–42. URL: http://www.nbu.gov.ua/UJRN/econrig_2014_4_10.pdf (accessed: 24 March 2020).

8. Ushachev Y.Gh. (2008). Prodovoljstvennaja bezopasnostj stranu [Food security of the country]. *Economics of agricultural and processing enterprises*, no. 11, pp. 1–5.

9. Lushpajev S.O. (2011). Dejaki aspekty ponjattja prodovoljchoji bezpeky Ukrajinny [Some aspects of the concept of food security in Ukraine]. *Journal of the Kyiv University of Law*, no. 2, pp. 211–214.

10. Jermolenko V.M. (2008). Teoretychni problemy aghrarnykh majnovykh pravovidnosyn : monohrafija [Theoretical problems of agrarian property relations : a monograph]. Kyiv : Master of the 21st Century, 188 p.

11. Kurjak M.D. (2018). Formuvannja systemy nacionaljnoji prodovoljchoji bezpeky Ukrajinny : monohrafija [Formation of the National Food Security System of Ukraine : Monograph]. Lviv : Raster-7 Publishing House, 232 p.